

**Konferencja „Digitale Methoden
und soziale Topographie in
Spätmittelalter und Frühneuzeit”,
Berlin 16–18 czerwca 2022 roku**

W dniach 16–18 czerwca 2022 r. na Freie Universität w Berlinie (a dokładniej na terenie Friedrich-Meinecke-Institut, w spokojnej berlińskiej dzielnicy Dahlem) odbyła się konferencja poświęcona wykorzystywaniu metod cyfrowych w badaniach socjotopograficznych miast późnośredniowiecznych i wczesnonowożytnych. Spotkanie otworzyli Thomas Ertl i Julian Helmchen,

organizatorzy wydarzenia. Podkreślili, że socjotopografia przedindustrialnych miast jest zagadnieniem z jednej strony starym i znanym, mającym swe korzenie już w XIX w., ale też nowym i wciąż odkrywaniem. Jednym z tych nowych aspektów jest wykorzystanie możliwości oferowanych przez narzędzia cyfrowe. Właśnie to omówienie celów, problemów i rozwiązań, wpisanych w szerszy kontekst międzynarodowy, stanowiło główną ideę związaną z organizacją konferencji.

Pierwszy referat „Digitale Methoden zur automatischen Informationsextraktion. NER und NEL für die Lista aller Verstorbenen in und vor der Stadt Wien” przedstawiła Claudia Resch (Austrian Centre for Digital Humanities and Cultural Heritage, Österreichische Akademie der Wissenschaften). Austriacka badaczka omówiła wykorzystanie narzędzi Named Entity Recognition (NER) i Named Entity Linking (NEL) na podstawie list zmarłych publikowanych w wiedeńskim czasopiśmie „Wien[n]ersiches Diarium” z XVIII w.¹ Zostały przedstawione główne problemy związane z adnotacją personaliów i nazw własnych oraz łączeniem ich z konkretnymi punktami w przestrzeni. Rozwój automatycznej adnotacji masowego źródła, którym były nowożytnie, drukowane czasopisma, pozwoli na lepsze i szybsze poznanie ich zawartości, co z kolei usprawni badania nad społeczeństwem osiemnastowiecznego Wiednia. Następnie Rosa Smurra (Università di Bologna) i Marco Conti (Université Bordeaux Montaigne) wygłosili referat „Medieval Sources Online Project. The late 13th-century Estimi of Bologna”, w którym przedstawili rozwój projektu opracowania i udostępnienia w formie elektronicznej trzynastowiecznych spisów podatkowych związanych z Bolonią². Autorzy wystąpienia skupili

się na dokładnym omówieniu źródłowym spisów i wskazali, które informacje mają pierwszorzędne znaczenie w badaniach nad społecznością Bolonii u progu *trecento*. Główne wystąpienie pierwszego dnia przypadło w udziale Christine Lutter (Universität Wien). W swoim przemówieniu „From Data to Stories. Social Topographies and Networks of Belonging in Medieval Vienna and Beyond” wiedeńska historyczka na przykładzie źródeł związanych z instytucjami kościelnymi dwunasto- i trzynastowiecznej stolicy Austrii omówiła możliwości badania świadomości i poczucia przynależności do węższych i szerszych grup społecznych przez osoby wchodzące w interakcje z kościołami i klasztorami. Na podstawie zeskanowanych, zregestrowanych i adnotowanych w TEI (Text Encoding Initiative) dokumentów związanych z różnego rodzaju nadaniami na rzecz wiedeńskich instytucji kościelnych, Lutter wskazała zależności i powiązania międzyludzkie, co było możliwe dzięki wizualizacjom sieciowym zgromadzonych w bazie danych informacji źródłowych. Omówione przez austriacką badaczkę metody stanowiły efekt projektu „VISCOM – Visions of Community”³.

Drugi dzień konferencji otworzył panel wiedeńskich uczniów i współpracowników Christine Lutter⁴. Obrady rozpoczęły się od wystąpienia Kathariny Marii Hofer „Pinsel, Prunk und Pergamente. Vernetzte Illuminationen als Praktiken materieller Kultur um Kaiser Maximilian I. Eine historisch-technologische Studie”. Badania tej historyczki były poświęcone analizie iluminowanych manuskryptów w celu

³ Omówienie wyników projektu dostępne jest pod adresem: https://www.oeaw.ac.at/fileadmin/Institute/imafo/pdf/forschung/HI/viscom_companion_webbook.pdf, dostęp: 9 lipca 2022.

⁴ Chodzi o zakończony w 2021 r. projekt „Soziale Netzwerke im spätmittelalterlichen Wien. Geschlecht, Verwandtschaft und Objektkultur”, o którego rezultatach informacje dostępne są pod adresem: <https://geschichtsforschung.univie.ac.at/forschung/abgeschlossene-projekte/soziale-netzwerke-im-spaetmittelalterlichen-wien/>, dostęp: 9 lipca 2022.

¹ Strona internetowa projektu „Wienerisches DiGItarium”: <https://digi-tarium.acdh.oeaw.ac.at/>, dostęp: 9 lipca 2022.

² Strona internetowa projektu: <http://www.centrofasoli.unibo.it/asbo/index.html>, dostęp: 9 lipca 2022.

prześledzenia sieci artystycznej twórców związanych z dworem cesarza Maksymiliana I. W tym celu wykorzystana została nie tylko analiza sieciowa, ale również badanie chemicznych właściwości farb, których użyto do ozdobienia rękopiśmiennych źródeł, co pozwoliło autorce odnaleźć powiązania konkretnych warsztatów twórczych. Kolejnym prelegentem był Herbert Krammer, który w referacie „Besitz und Konnubium. Klosterneuburger Fleischhauer-Familien im 15. Jh.” wskazał na wykorzystanie narzędzi GIS-owych przy analizie socjotopograficznej mniejszego niż Wiedeń czy Bolonia miasta, jakim był czterotysięczny Klosterneuburg w północno-wschodniej Austrii. Krammer na podstawie analizy dokumentów związanych z niezależną od władz miejskich jurysdyktą tamtejszego klasztoru Kanoników Regularnych był w stanie prowadzić badania nad elitą miejską zamieszkującą teren należący do miejscowego duchowieństwa. Dodatkowo dość szczegółowe informacje na temat osób parających się rzeźnictwem umożliwiły mu prowadzenie badań socjotopograficznych, w których wykorzystywał oprogramowanie GIS-owe do lokalizacji w przestrzeni należących do rzeźników domów oraz wizualizacji danych. Ostatni referat w panelu, „Im Netz der Stadt. Soziale Gruppen, Beziehungsgeflechte und Interaktionen im spätmittelalterlichen Wien” autorstwa Korbiniana Grünwalda, dotyczył badania sieci społecznych piętnastowiecznego Wiednia. W czasie trwania wystąpienia omówiony został model stworzonej bazy danych, opartej na wyekstrahowanych i adnotowanych w TEI informacjach z opracowanych regestów wpisów z wiedeńskich ksiąg miejskich rejestrujących transakcje nieruchomości. Tak skonstruowana została baza danych, oparta na modelu związków encji (*entity-relationship-model*), podzielonych na wydarzenia, obiekty, organizacje i miejsca, spośród których każda posiada własny spis/indeks. Struktura takiej bazy danych

jest częściowo ustrukturyzowana i hierarchiczna⁵.

Drugi tego dnia panel dotyczył przede wszystkim wykorzystywania oprogramowania GIS-owego w badaniach nad społeczno-przestrzennymi zjawiskami w przedindustrialnych miastach. Michał Słomski (Instytut Historii im. T. Manteuffla Polskiej Akademii Nauk) w referacie „Social Topography of a Small Town and Digital Methods. The Case of Dolsk (Poland) in the First Half of the Seventeenth Century” przedstawił sposób prowadzenia przez niego badań nad relacjami społeczno-przestrzennymi na przykładzie niewielkiego ośrodka miejskiego, jakim w pierwszej połowie XVII w. był położony w Wielkopolsce Dolsk. Wskazał na problemy związane z odtworzeniem układu parcel w mieście czy z prostymi analizami statystycznymi (środek ciężkości, warzony środek ciężkości czy analiza najbliższego sąsiada) oferowanymi przez GIS. Chociaż wykorzystanie narzędzi GIS-owych pozwala na tworzenie analiz przestrzennych i szukanie korelacji między zjawiskami, to zachodzi pytanie o wielkość zbioru danych, na którym prowadzi się badania i tego, jak bardzo zróżnicowana była przestrzeń niewielkiego ośrodka miejskiego. Potencjał możliwości analiz i wizualizacji przestrzennej w większym mieście z zachowanymi spisami podatkowymi zaprezentowali Colin Arnaud (Westfälische Wilhelms-Universität Münster) i Daniel Stracke (Institut für vergleichende Städtegeschichte, Münster). W referacie „Die digitale Sozialtopographie von Mühlhausen (Thüringen) im Spätmittelalter. Zwischenbilanz

⁵ Dokładne omówienie skonstruowanej bazy danych zostało opisane przez autora referatu w dwóch miejscach: C. Lutter, D. Frey, H. Krammer, K. Grünwald, *Soziale Netzwerke im spätmittelalterlichen Wien. Geschlecht, Verwandtschaft und Objektkultur*, „MEMO_quer”, 2, 2021, doi: 10.25536/2021q002, https://memo.imareal.sbg.ac.at/wsarticle/memo/memo_quer/2021q002-lutter-soziale-netzwerke/, dostęp: 9 lipca 2022; K. Grünwald, *Die digitale Erfassung von mittelalterlichen Rechtsgeschäften – Beschreibung der semistrukturierten XML-Graphen-Datenbank db_for_medieval_legal_transactions*, DHDBlog, 31 Oktober 2021, <https://dhd-blog.org/?p=16737>, dostęp: 9 lipca 2022.

eines Projekts in Lehre und Forschung” zaprezentowali wyniki prac, których początkiem była zorganizowana przez obu badaczy szkoła letnia związana z wykorzystaniem metod GIS-owych w badaniach miejskich. Badacze wraz z uczestnikami szkoły poddali analizie informacje dotyczące wartości majątku, zawodów czy migracji w obrębie piętnastowiecznego Mühlhausen w Turynii. Następne dwa referaty przedstawiały rezultaty prac związanych z projektem „Healthscaping Urban Europe 1200–1500”⁶. Wpiew Léa Hermenault (Universiteit van Amsterdam) w referacie „Small is Beautiful. Insights from a Small-scale Digital Experience Conducted on Public Health Policies in Late Medieval Ghent” przedstawiła rezultaty powiązania informacji o postanowieniach władz miejskich Gandawy związanych z szeroko pojętą działalnością higieniczno-zdrowotną z miejscami, których te decyzje dotyczyły na podstawie opłat zebranych przez miejskiego balwierza, spisanych przez urząd w piętnastowiecznej Gandawie. Następnie Taylor Zaneri (Universiteit van Amsterdam) w wystąpieniu „Spatial Perspectives on Health. Mapping Hygienic Regulations and Practices in Medieval Bologna” omówiła decyzje związane z ochroną zdrowia w trzynastowiecznej Bolonii. Dzięki dokładności opisów, bardzo precyzyjnych – jak na ich wernakularność – w Bolonii i nieco mniej precyzyjnych w Gandawie, obie badaczki były w stanie zmapować coś, co Zaneri nazwała *spatial logic of health*: miejsca, do których odnosiły się spisy z Gandawy oraz regulacje bolońskie z lat 1245–1267. Dzięki temu udało się wskazać w obu miastach na miejsca, w których do tych regulacji dochodziło dużo częściej, niż w innych: zarówno w Gandawie, jak i w Bolonii były to regulacje niedaleko kanałów miejskich, natomiast w Bolonii, w przeciwieństwie do belgijskiego miasta,

bardzo dużo dotyczyło centrum oraz miejsc zgrupowania rzemiosł „brudnych”, takich jak garbarze.

Ostatni dzień konferencji był poświęcony przede wszystkim kwestiom związanym z wydobywaniem informacji ze źródeł i ich odpowiednią obróbką. Panel rozpoczął Julian Helmchen (Freie Universität Berlin) z referatem „Mapping Medieval Vienna. Transkribus und die Erschließung der spätmittelalterlichen Grundbücher Wiens”. Niemiecki badacz omówił pierwszy etap prac w ramach projektu „Mapping Medieval Vienna: The Social Topography of Vienna in the 15th Century. Digitale Edition und Analyse der Wiener Grundbücher (1420–1517)”⁷. Etap ten polegał na wykorzystaniu oprogramowania Transkribus do automatycznego odczytu rękopiśmiennych ksiąg miejskich Wiednia (tzw. Handwritten Text Recognition, HTR), w których rejestrowano informacje o transakcjach kupna-sprzedaży nieruchomości położonych w obrębie murów i na przedmieściach. Wraz z uczeniem Transkribusa odczytywania tekstu malała liczba błędów odczytu, choć największe problemy z poprawnym odczytem urządzenie miało przy najważniejszych informacjach: nazwach osobowych, nazwach obszarów, ulic i budynków czy cenach. Bardzo problematyczne były również przekreślone notatki. Podobnych problemów dotyczył referat „Manorial Networks in the Medieval Tyrol: Mapping and Visualisation. Digitale Georeferenzierung und Auswertung der Tiroler Grundherrschaften” autorstwa Elisabeth Gruber-Tokić i Tobiasa Karla Pamera (obydwoje afiliowani przy Leopold-Franzens-Universität Innsbruck). Tematycznie prelegenci wykroczyli na teren położony *extra muros*, jednak spotykali się z podobnymi problemami podczas analizy i wydobywania informacji z ksiąg

⁶ Strona internetowa projektu: <https://healthscapes.humanities.uva.nl/>, dostęp: 9 lipca 2022.

⁷ Strona internetowa z opisem projektu: https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/fmi/bereiche/mittelalter/ab_ertl/Mapping-Vienna.html, dostęp: 9 lipca 2022.

transakcji dobrami ziemskimi na terenie Tyrolu. Przedstawili działania w projekcie od samego początku (skanowanie źródeł archiwalnych), poprzez wykorzystanie Transkribusa, adnotowanie informacji z użyciem XML-a, w końcu: stworzenie ontologii bazującej na modelu CIDOC-CRM w celu powiązania ze sobą danych. Podobny proces – od zdigitalizowania fisz z lat osiemdziesiątych XX w., poprzez wydobycie informacji, stworzenie bazy danych oraz infrastruktury umożliwiającej udostępnienie wiadomości ze źródeł i ich analizę – szczegółowo omówili w swoim referacie „Beginnen in Köln: Sozialgeschichte urbaner Frömmigkeit vom 13. bis zum 15. Jahrhundert” badacze z Kolonii: Letha Böhringer, Jan Bigalke i Jonathan Blumtritt (Cologne Centre for eHumanities, Universität zu Köln). Na przykładzie zebranych przez Böhringer materiałów związanych z kolońskimi beginkami w późnym średniowieczu, które dwaj pracownicy CCeH przenieśli w świat cyfrowy, prelegenci wskazali na możliwości i ograniczenia tworzenia tego rodzaju baz danych⁸. Ostatni referat konferencji przedstawili Benjamin Hitz (Universität Basel) i Tobias Hodel (Universität Bern), a wystąpienie nosiło tytuł „Strukturen in Texten zu Informationen bündeln. Das Historische Grundbuch der Stadt Basel”. Szwajcarscy historycy przeszli podobną drogę, co ich kolońscy koledzy – w celu analiz piętnastowiecznej Bazylei musieli w pierw zdigitalizować i odczytać rękopiśmienne fiszki z wypisami źródłowymi z wykorzystaniem HTR i NER, a następnie wskazali na wykorzystanie systemów informacji geograficznej w łączeniu tych informacji z przestrzenią, co pozwala na badanie topografii i dynamiki gospodarczej miasta. Głównym wyzwaniem było

połączenie informacji o transakcjach nieruchomości z osobami, których te transakcje dotyczyły.

Trwająca trzy dni konferencja dotyczyła stosunkowo szerokiego spektrum zagadnień związanych z prowadzeniem badań społecznych w dawnych miastach z użyciem metod cyfrowych. Główny punkt ciężkości położony był na takich zagadnieniach jak wydobywanie informacji i ich strukturyzowanie, wykorzystywanie narzędzi typu Transkribus do mechanicznego odczytywania obszernych źródeł masowych, tworzenie baz danych ułatwiających prowadzenie analiz i umożliwiających wyszukiwanie nowych spostrzeżeń, w końcu: łączenie informacji z przestrzenią dzięki wykorzystaniu oprogramowania GIS-owego czy wizualizacja sieci społecznych z wykorzystaniem grafów. W końcowej dyskusji podkreślono potrzebę częstszego organizowania tego typu spotkań, w których uczestnicy poszczególnych projektów mogliby dość szczegółowo wymienić doświadczenia z przebiegu prac i omówić problemy, na jakie napotykali przy swoich badaniach. To wskazanie wykorzystanych metod i sposobów pracy, a nie samych rezultatów badań, stanowiło jeden z najważniejszych rezultatów spotkania, kilkakrotnie nazywanego przez samych organizatorów warsztatami, a nie konferencją. Wszystkie referaty udowodniły także, że wykorzystywanie metod cyfrowych w badaniach nad historią miast przedindustrialnych nie jest już tylko często powtarzaniem dezyderatem, ale również praktyką badawczą, której metody z każdym rokiem rozwijają się. ■

Michał Słomski
(Warszawa)

⁸ Strona internetowa projektu „Beginnen in Köln: Sozialgeschichte urbaner Frömmigkeit vom 13. bis zum 15. Jahrhundert”: <https://ceh.uni-koeln.de/portfolio/beginnen-in-koeln/>, dostęp: 9 lipca 2022.